

POSTMODERNIZMNING ZAMONAVIY ADABIYOTDAGI O'RNI

Sadullayeva Gulrukh

Master's student at Sapienza University of Rome

ARTICLE INFO

ABSTRACT:

ARTICLE HISTORY:

Received:18.04.2025

Revised: 19.04.2025

Accepted:20.04.2025

KEYWORDS:

Postmodernizm,
zamonaviy adabiyot,
metafiktsiya,
intertekstualizm,
parodiya, kinoya,
o'yinlilik, haqiqatning
nisbiyligi, o'quvchi
talqini, modernizmga
reaksiya.

Ushbu maqolada postmodernizm adabiy oqimi va uning zamonaviy adabiyotdagi o'rni yoritilgan. Postmodern adabiyot an'anaviy hikoya qilish usullaridan chekinib, metafiktsiya, parodiya, intertekstualizm va o'yinlilik kabi badiiy uslublar orqali o'ziga xos shakllandi. Maqolada postmodernizmning modernizmga nisbatan tanqidiy munosabati, haqiqat va ma'no tushunchalarining nisbiyligi, matnning o'z-o'zini anglay olishi kabi tamoyillar tahlil qilingan. Shuningdek, bu oqimning o'quvchini faollikka undovchi xususiyatlari ham keng yoritilgan. Postmodern adabiyot shunchaki hikoya emas, balki tafakkur va talqinga asoslangan badiiy-falsafiy jarayon sifatida qaraladi.

KIRISH

Postmodernizm zamonaviy adabiyotda an'anaviy hikoya qilish, struktura va mazmuniy izchillik kabi klassik tamoyillardan voz kechish orqali shakllangan badiiy oqimdir. Bu yo'nalish eklektik uslub, metafiktsiya (ya'ni matnning o'zini tanqid qilishi yoki tan olishi), parodiya, intertekstualizm, kinoya va o'yinlilik kabi xususiyatlar orqali o'z ifodasini topadi. Postmodern adabiyotda voqealar ko'pincha chiziqli tarzda emas, balki parchalangan, ko'p qirrali shaklda taqdim etiladi, bu esa o'quvchini faqat iste'molchi emas, balki talqin qiluvchi faol subyektga aylantiradi. Ushbu oqim modernizmdan keyin, ayniqsa XX asrning 1960–70-yillaridan boshlab kuchli adabiy-falsafiy oqim sifatida shakllandi. Postmodernizm modernizmning ko'plab tamoyillariga tanqidiy yondashadi. Agar modernizm inson ongining chuqurliklariga tushib, tartib, ma'no va yagona haqiqatni izlagan bo'lsa, postmodernizm bunday yakdil haqiqat mavjud emas degan g'oyani ilgari suradi[1]. U haqiqat va bilimni universal, obyektiv emas, balki ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstlarga bog'liq, nisbiy hodisa sifatida ko'radi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Postmodern adabiyotda “katta hikoyalar” (masalan: taraqqiyot, haqiqat, ilm-fan ustuvorligi kabi g‘oyalar) shubha ostiga olinadi. Bu adabiyot o‘quvchini aniqlikdan ko‘ra ko‘p talqinli, ziddiyatli va ko‘p qatlamli tafsirga chorlaydi[2]. Badiiy matn ko‘pincha o‘z-o‘ziga ishora qiladi, ya’ni o‘zining sun’iyligidan xabardor bo‘lib, bu orqali metafiktsiya uslubini namoyon etadi. Masalan, muallif matnga kirib keladi, hikoya jarayonini ochiq qiladi yoki uni kulgili tarzda tanqid qiladi. Bundan tashqari, postmodern adabiyotda parodiya va pastij (ya’ni boshqa matnlarni kinoya yoki hurmat bilan takrorlash) keng qo‘llaniladi. Adabiy janrlar, tarixiy davrlar yoki mashhur adabiy obrazlar bilan “o‘ynash” bu oqimning muhim belgilaridan biridir[3]. Qora hazil, absurdlik, shakl bilan tajriba qilish esa postmodern asarlarning estetik o‘ziga xosligini ta’minlaydi. Shu jihatlari bilan postmodernizm adabiyotda nafaqat shakl va mazmunni yangilaydi, balki o‘quvchining matn bilan munosabatini ham o‘zgartiradi. O‘quvchi endi tayyor hikoya yoki xulosa emas, balki savollar, qarama-qarshiliklar, murakkablik va ochiq yakunlar bilan yuzma-yuz keladi. Bu esa uni fikr yurituvchi, izlanish olib boruvchi va talqin qiluvchi faol ishtirokchiga aylantiradi.

Jorj Oruellning “Molxona” asari, garchi an’anaviy ravishda siyosiy allegoriya va modernist adabiyot sifatida qaralsa-da, ayrim asosiy xususiyatlari bilan postmodern adabiyotga ham yaqin turadi. Asarda haqiqat va ma’nolarning nisbiyligi, ideologik manipulyatsiya, kinoya va allegorik obrazlar orqali insoniyat jamiyatining noaniq, ko‘p ma’noli qiyofasi ochib beriladi. Postmodern adabiyotga xos tarzda Oruell o‘quvchini faollikka, fikrlashga va mavjud tuzumlar mohiyatini tahlil qilishga undaydi. “Barcha hayvonlar tengdir, ammo ba’zilari boshqalardan tengroq” kabi iboralar haqiqatning qanday burilishini ko‘rsatadi, bu esa postmodernizmning markaziy g‘oyalaridan biridir. Intertekstualizm, ideologiyalarni fosh qilish va o‘quvchi ongiga yo‘naltirilgan tanqidiy ruh – bularning barchasi asarni postmodernizm bilan bog‘lovchi muhim omillardir.

Lorens Sternning “Jentlmen Tristram Shandining hayoti va fikrlari” romani esa, garchi XVIII asrda yozilgan bo‘lsa-da, postmodernistik ruhda yozilgan dastlabki asarlardan biri sifatida qadrlanadi. Bu asarda an’anaviy hikoya qilish strukturasi butunlay inkor qilinadi — syujet bo‘linib ketgan, vaqt tartibi buzilgan, voqealar ketma-ketligi muallif xohishiga ko‘ra doimiy ravishda to‘xtab, boshqa yo‘nalishga buriladi. Matn o‘zining adabiy mahsulot ekanini yashirmaydi, muallif asarga doimiy aralashib, uni hazil, kinoya va o‘z-o‘zini parodiya qilish orqali boyitadi. Bu yondashuv o‘quvchiga adabiy jarayonning o‘zini tahlil qilishga undaydi.

Jeyms Joysning “Uliss” romani esa modernizm va postmodernizm oralig‘ida turgan, badiiy shakl va mazmun tajribalari bilan mashhur asardir. Roman Dublin shahridagi bir kun davomida yuz beradigan voqealarni tasvirlasa-da, har bir bo‘lim turli stil va uslubda yozilgan. Joys “ong oqimi”, ichki monologlar va intertekstual havolalar orqali inson ruhiyatining chuqurliklariga kiradi. Til bilan o‘yin, klassik matnlarga ishora va murakkab narrativ strukturasi romanni faqat hikoya emas, balki tahliliy va falsafiy matn sifatida talqin

qilish imkonini beradi. Bu jihatlar postmodernizmga xos haqiqatning ko'p qirraliligi va ma'no izchilligining buzilishi tamoyillariga mos keladi.

Frants Kafkaning "Jazo koloniyasida" va "Evrilish" kabi hikoyalari postmodern adabiyotga xos bo'lgan falsafiy va ontologik savollarni ilgari suradi. Kafka asarlarida insoniyatning jamiyatdagi o'rni, begonalik, byurokratik muhitdagi nohaqlik va shaxsiyat inqirozi tasvirlanadi. "Evrilish"dagi bosh qahramon Gregorning qurtga aylanishi orqali insoniylik, jamiyat va oila munosabatlari mutlaqo yangicha burchak ostida yoritiladi. Kafka haqiqatning absurd va tushunarsiz bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi, bu esa o'quvchini doimiy ichki savollarga undaydi: "Nima uchun bu sodir bo'ldi?", "Inson kim?" va "Tuzumlar oldida shaxsning o'rni qanday?"

Xorxe Luis Borxes — postmodern adabiyotning falsafiy va uslubiy jihatdan eng chuqur yozuvchilaridan biridir. Uning "Funes – xotira mo'jizasi" kabi qisqa hikoyalarida vaqt, xotira, bilim va haqiqat tushunchalari chuqur tahlil qilinadi. Funes obrazida inson xotirasining cheksiz bo'lishi, lekin bu xotiraning ma'no va tafsir imkoniyatlarini yo'qqa chiqarishi ko'rsatiladi. Borxes asarlarida metafiksiya, intertekstualizm (boshqa matnlarga ishora), va falsafiy simvolizm markaziy o'rin tutadi. Uning matnlari ko'pincha real va xayoliy olamni birlashtirgan, o'quvchini qatlamli fikrlashga undovchi murakkab strukturalarga ega.

Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" romani esa postmodern adabiyotning o'ziga xos ifodasidir. Asarda Sharq mifologiyasi, kosmik zamonaviylik, insoniyatning axloqiy inqirozi birgalikda yoritiladi. Buranniylar haqidagi mifologik qatlam bilan zamonaviy voqealar chatishtiriladi. Muallif o'tmish, hozirgi va kelajak vaqtlarni bir necha qatlamda tasvirlaydi. Bu roman postmodernizmga xos bo'lgan ontologik murakkablik, kultural sintez va axloqiy-falsafiy izlanishlarni o'zida mujassam etadi. Umuman olganda, bu asarlarning barchasi postmodern adabiyotga xos bo'lgan quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassam etadi:

□ Parodiya va kinoya orqali mavjud adabiy shakllar va ijtimoiy hodisalarni qayta talqin qilish;

□ Metafiksiya – ya'ni asarning o'z yaratilish jarayoni haqida hikoya qilishi;

□ Shakl va mazmunning parchalanishi, voqealar ketma-ketligining buzilishi;

□ Haqiqatning nisbiyligi, yagona haqiqat emas, balki ko'p qirrali yondashuvlar mavjudligi;

□ O'quvchini faol ishtirokchiga aylantirish, ya'ni o'quvchi matnni talqin qilishda muhim rol o'ynaydi[4].

Postmodern adabiyot o'zining betakror shakli va mazmuniy tajribalari orqali adabiyotning yangi bosqichini yaratdi. U nafaqat hikoya qilish uslublarini o'zgartirdi, balki o'quvchining matnga bo'lgan munosabatini ham tubdan yangiladi. Bu adabiy yo'nalish o'quvchini voqealarni tayyor qabul qiluvchi passiv ishtirokchi emas, balki faol tafakkur yurituvchi, savollar qo'yuvchi va talqin qiluvchi subyektga aylantiradi. Postmodern asarlar

ko'pincha aniq va yakuniy xulosalardan qochadi, shu orqali o'quvchini o'ylashga, mavjudlikning mohiyatini anglashga, haqiqat va ma'no borasida turli qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilishga undaydi. Bu jarayonda o'quvchi nafaqat matndagi voqealarni tushunishga, balki ularning orqasidagi falsafiy va ontologik qatlamlarga kirib borishga intiladi. Postmodern adabiyotning maqsadi — o'quvchiga tayyor javoblar berish emas, balki uni o'z ongining chuqur qatlamlari bilan yuzlashtirib, ko'p qatlamli ma'no tizimlari orasida harakatlanishga undashdir. Aynan shu jihati bilan postmodernizm zamonaviy tafakkur, shaxsiy identitet va global madaniyatning muammolarini aks ettiruvchi yuksak badiiy hodisa sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdamov, U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. Toshkent: Akadernashr, 2020. – B. 29.
2. Mamasaliev, M. M. Postmodern jamiyatini rivojlanish xususiyatlari va undagi deformatsiya jarayonlari. // Biruni Journal. – 2024. – №3(2). – URL: <https://birunijournal.uz>
3. Djalaldinova, M. Postmodern adabiyoti sirlarini anglash: Myuriel Sparkning so'z san'ati. // Farg'ona davlat universiteti ilmiy jurnali. – 2024. – №30(2). – B. 81. – URL: <https://journal.fdu.uz>
4. Sodiqova, B. O'zbek adabiyotshunosligida modernizm va postmodernizm oqimiga bildirilgan fikrlar. // Scienceweb. – 2022. – URL: <https://scienceweb.uz/publication/18292>
5. Yuldasheva, D. O'zbek adabiyotida modernizm va postmodernizm unsurlari. // Zenodo. – 2025. – URL: <https://zenodo.org/records/14685483>